

UKÄ:s frågor till lärosätena om akademisk frihet

UKÄ:s reg.nr: 111-0127-23

Fråga 1, lärosätets eget arbete

Redogör för lärosätets eget arbete med att främja och värna en kultur som tillåter fritt kunskapssökande och fri kunskapsspridning, i enlighet med bestämmelsen i högskolelagen.

Inom SLU främjas och värnas den akademiska friheten genom en rad förebyggande och stödjande åtgärder. Syftet är att på bred front öka medvetenheten om frågor som rör akademisk frihet, ansvar, integritet och kvalitet inom lärosätet.

Åtgärder och beslut för främja det fria kunskapssökandet

Gemensamma principer för finansiering av akademiska anställningar med statsanslag

Insatser för att öka den upplevda anställningstryggheten skapar förutsättningar för att förbättra forskningsmiljön vid institutioner och inom forskargrupper. En grundprincip för en motiverande och stimulerande vetenskaplig kultur är att kollegor delar med sig av sin erfarenhet och sina idéer. En tryggare finansieringssituation ökar benägenheten att fortsätta bidra till universitetets gemensamma utveckling, bl.a. till en bas av handledare och mentorer som både kan och vill investera i doktorander och nästa generation av akademiska ledare.

Genom ett styrelsebeslut 2017 infördes därför universitetsgemensamma principer för graden av finansiering av akademiska anställningar via statsanslaget. Detta som ett led i arbetet med SLU:s strategi, där ett av målen var att öka den upplevda tryggheten i finansieringen för den enskilde. Beslutet syftade också till transparens; ett system där individers finansiering varierar mycket och på oklara grunder främjar inte lika villkor.

Riktlinjer för att ta emot donationer

SLU har de senaste åren förstärkt och systematiserat sitt arbete kring mottagande av donationer. Externfinansieringsgraden vid SLU är jämförelsevis hög och ett genomtänkt arbete med donationer kan stärka universitetets frihet att själv finansiera forskning inom prioriterade områden.

I samband med donationer ska SLU:s målbeskrivning alltid ligga till grund för ställningstagande kring huruvida en donation kan accepteras. En donation får alltså inte ha ett ändamål, eller komma från en källa, som kan komma att stå i motsättning till SLU:s mål. Lika stor tyngd läggs vid SLU:s akademiska autonomi; till en donation får inte knytas villkor som kan påverka SLU:s akademiska frihet, integritet, oberoende eller förmåga att utföra sitt uppdrag på ett korrekt och opartiskt sätt. SLU:s riktlinjer för att motta donationer finns i bilaga 1.

HRS4R-certifiering

SLU har gjort ett genomgripande arbete för att erhålla EU-kommissionens utmärkelse HR Excellence in Research Award, en certifiering som bland annat visar att SLU är en arbetsgivare som tillämpar rättvisa och transparenta rekryterings- och bedömningsförfaranden för forskares anställningar och vidare karriärutveckling, har en god arbetsmiljö samt löpande strävar efter att utveckla dem.

En förutsättning för att tilldelas utmärkelsen är att ansluta sig till samt implementera den Europeiska stadgan för forskare och Riktlinjer för rekrytering av forskare (Charter & Code). Som stöd för processen används verktyget Human Resources Strategy for Researchers (HRS4R), som innehåller mallar och moment för implementeringen av Charter & Code.

Målet är att förbättra villkoren för den fria forskningen, att genom ökad mobilitet underlätta den öppna arbetsmarknaden för forskare, motverka alla former av diskriminering, underlätta tillgång och utbyte av kunskap samt främja ett kontinuerligt kvalitetsarbete hos europeiska lärosäten.

Stadgan och riktlinjerna utgör allmänna principer, rekommendationer och god praxis för anställning och rekrytering av forskare i alla karriärskeden. I fyra tematiska områden fastställer dessa principer och riktlinjer för forskares och deras arbetsgivares roll, ansvar och rättigheter:

- Forskares etiska och professionella ansvar
- Arbetsförhållanden
- Forskarutbildning och karriärutveckling
- Rekrytering

Åtgärder för att främja och värna en kultur som stödjer den fria forskningen

SLU:s kvalitetssäkringssystem

Två av de standarder som fastställts i SLU:s kvalitetssäkringssystem har direkt bäring på akademisk frihet. Främst den som i särskild ordning behandlar god forskningssed som slår fast att (V)erksamheten bedrivs med vetenskaplig integritet enligt god forskningssed. Till den finns tre delstandarder:

- 5.1 Etiska riktlinjer och principer för god forskningssed är väl kända och efterlevs i verksamheten.

- 5.2 Inom verksamheten förs en kontinuerlig diskussion om vetenskaplig integritet och forskningens oberoende.
- 5.3 Misstankar om oredlighet, dvs. avvikelser från god forskningssed, följs upp och åtgärder vidtas vid behov enligt SLU:s interna riktlinjer.

Utöver den finns en standard om samverkan och ömsesidigt lärande där öppenhet inom vetenskapen är en av delstandarderna. SLU:s kvalitetssäkringssystem för forskning finns i bilaga 2.

Prefektdagar med teman

De regelbundna träffarna för prefekter tar upp deras ansvar som akademiska ledare, inklusive ansvaret för att värna den akademiska friheten. Som utgångspunkt för dessa inslag brukar användas Bexell, G. (2011) *Akademiska värden visar vägen*. Där framhålls universitetets roll att upprätthålla akademiska värden samt att främja kvalitet och samhällsrelevans i verksamheten. Den akademiska friheten ger möjlighet till oberoende forskning och undervisning, samtidigt som det åtföljs av ett akademiskt ansvar gentemot samhället. Särskilt framhålls vikten av att universitetet agerar utifrån etiska principer och värden i all sin verksamhet.

Det betonas också den akademiska ledningens ansvar internt för att upprätthålla dessa akademiska värden, inklusive integritet och kvalitet. Inom forskningen är det de grundläggande principerna som styr vetenskaplig verksamhet, saklighet, rationalitet, öppen argumentation, sanningssökande, integritet, publiceringsfrihet, kritisk debatt och deltagande i den globala intellektuella gemenskapen. Också det ansvar prefekterna har för olika aspekter av utbildningens kvalitet; att uppmuntra studenterna till ifrågasättande, använda rationell argumentation, förstå värdet av kunskap och färdigheter samt låta studenterna utvecklas till kritiska tänkare.

Kurser inom forskarutbildningen

Bland de SLU-gemensamma forskarutbildningskurserna finns "Ethics and Philosophy of Science". Delmomenten tar upp både akademisk frihet och akademisk integritet. Kursen ger doktoranderna en förståelse för de etiska och filosofiska aspekterna av forskning och vetenskapligt arbete samt hur dessa påverkar både individer och samhället som helhet. Kursen syftar till att medvetandegöra doktoranderna om vikten av efterlevnad av akademisk integritet och professionell etik, samt att det är avgörande för vetenskapens trovärdighet och förtroende i samhället.

Kurser och lärandemål inom utbildningen på grund- och avancerad nivå

Studenter på grund och avancerad nivå möter kopplingen mellan akademisk frihet och akademiskt ansvar bl.a. genom lärandemål för examensarbeten som tydliggör /etiska aspekter inom sina ämnesområden. För att fånga upp de examensmål där formuleringar kring etiska aspekter finns med, så har det förts in sådana lärandemål på kurserna i självständigt arbete: Studenterna ska visa förmåga att

- reflektera över samhälleliga och etiska aspekter samt aspekter på hållbarhet inom ämnet, (nivå G2E)

- reflektera över samhällseliga och etiska aspekter, aspekter på hållbarhet inom ämnet samt etiska aspekter på forsknings- och utvecklingsarbete, (nivå A2E)

Detta gjordes i samband med den översyn som gjordes av självständiga arbeten 2017, bland annat utifrån erfarenheterna av UKÄ:s utvärdering av huvudområdet miljövetenskap.

Utöver dessa mål för de självständiga arbetena finns programkurser där etiska aspekter på SLU:s ämnesområden behandlas. SLU har anställt två lektorer i etik som undervisar på några av dem.

Livsmedelsetik: ”Efter en introduktion till normativ etik undersöker vi och tillämpar dessa etiska resonemang på olika frågor inom livsmedelskedjan, reflekterar över globalisering och klimat, vilken roll den sociala, kulturella och religiösa kontexten spelar och kring pro/contra användningen av GMO etc.”

Djurskydd, djurvälstånd och djuretik: ” Studenterna får en förståelse för samspelet mellan forskning, djurskydd, djurvälstånd och samhällets värderingar.

Djurhållningsrelaterade frågor diskuteras utifrån ett etiskt perspektiv och med en vetenskaplig grund.”

Miljö- och djuretik: ” Under kursen diskuteras frågor mot bakgrund av olika etiska utgångspunkter och i kontexten av SLUs verksamhetsområde.”

Marknadsföring, ansvarstagande och etik: ” Kursen belyser den konceptuella och empiriska utvecklingen inom marknadsföringsområdet med explicit hänsyn till sociala, miljömässiga, ekonomiska och etiska dimensioner.

Verktyg för forskare

Som stöd för forskare att skriva forskningsansökningar har SLU samlat mallar och verktyg på webben. Bland dem finns "The European Code of Conduct for Research Integrity" (Den europeiska kodexen för forskningsetik). Den behandlar ett brett spektrum av ämnen relaterade till forskningsetik, inklusive frågor som rör forskningens frihet t.ex:

- *Forskningens frihet och oberoende*. Universitet och forskarna ska undvika påverkan eller styrning från externa intressen som kan hota forskningens integritet.
- *Ansvar och redovisningsskyldighet*. Här betonas att forskarna har ansvar för dokumentation och beslut samt att de förväntas agera i enlighet med vetenskaplig integritet och vara beredda att öppet redovisa resultat och metoder.
- *Öppenhet och offentliggörande*. Forskarna uppmanas till öppenhet och transparens om forskningsresultat, metoder och eventuella intressekonflikter. Detta främjar förtroende och öppenhet i forskning och offentliggörande.

- *Samarbete och delning av kunskap:* Samarbete mellan forskare och delning av kunskap inom vetenskapssamhället uppmuntras då det främjar utbyte av idéer och vetenskapliga framsteg.
- *Skydd för forskare:* Forskare ska skyddas mot påtryckningar eller hot som kan begränsa deras forskningsfrihet.

Åtgärder för att främja öppenhet inom vetenskapen

Policy för hantering och tillgängliggörande av forsknings- och miljöanalysdata

Ett led i arbetet med att främja forskningens frihet är att säkerställa öppenhet och transparens inom vetenskapen. SLU stödjer FAIR-principerna (Findable, Accessible, Interoperable och Reusable) och har fastställt en policy för hantering och tillgängliggörande av forsknings- och miljöanalysdata (bilaga 3). I policyn tydliggörs även roller och ansvar för detta. Idag publiceras 77 procent av SLU:s vetenskapliga artiklar med öppen tillgång.

Riktlinjer för studenternas självständiga arbeten

Som stöd för lärare och studenter finns riktlinjer som gäller studenternas självständiga arbeten (bilaga 4). Utgångspunkten är att självständiga arbeten (examensarbeten) publiceras direkt, med studentens godkännande. Riktlinjerna tydliggör att handledare eller extern samarbetspart inte kan styra över offentliggörandet av det självständiga arbetet.

Rutiner och information kopplade till hot och hat

Den första nationella undersökningen av förekomsten av hot och hat mot forskare och lärare inom akademin presenterades under 2022. Svarefrekvensen var låg men resultatet visar att hot och hat förekommer samt att det är vanligast att bli utsatt av kolleger eller studenter. Förekomst av hot och hat kan få allvarliga konsekvenser för enskilda, lärosätenas verksamhet och den akademiska friheten om universitetslärare och forskare utför sitt arbete under intellektuell självcensur eller om de på grund av hot och hat skulle välja att lämna akademin.

SLU har utarbetade rutiner för att hantera hat och hot. Dessa rutiner finns på framskjuten plats både på studentwebb och medarbetarwebb.

Inom SLU studeras eller används djur inom forskning, utbildning eller fortlöpande miljöanalys som per definition då är försöksdjur. Syftet med SLU:s användning av försöksdjur är att på olika sätt öka kunskapen om olika djurslag för att förbättra djurvälstånd och djursjukvård eller för att öka kunskapen i frågor som kan relateras till artbevarande och ekologi. Trots detta syfte innebär användning av försöksdjur och djurhållningen en potentiell risk för hat och hot. SLU är ett av åtta universitet som är med i vetenskapsrådets satsning Djurförsök.info som syftar till att sprida kunskap och ge en nyanserad bild av vad djurförsök är och dess betydelse för forskning och för samhället.

Fråga 2

Hur vanligt är det att den akademiska friheten på lärosätet utmanas

a) internt, dvs. i situationer som uppstår internt inom lärosätet?

b) externt, dvs. genom påverkan av aktörer utanför lärosätet?

SLU väljer att besvara frågan med ett allmänt resonemang utifrån SLU:s uppdrag och de förväntningar som följer av det.

Av förordningen för Sveriges lantbruksuniversitet, 1993:221, 1 a § framgår:

Lantbruksuniversitetet bedriver forskning samt utbildning på forskarnivå, avancerad nivå och grundnivå inom jord- och trädgårdsbruk, landskapsplanering, livsmedelsproduktion, naturvård, skogsbruk och vedråvarans förädling, fiske och vattenbruk samt veterinärmedicin och husdjursskötsel. Dessutom bedriver Lantbruksuniversitetet fortlöpande miljöanalys.

Inom dessa områden finns både målkonflikter och starka, skilda åsikter där det finns många intressenter; hos allmänheten, (politiska) organisationer, offentlig sektor och företag. Ofta handlar det också om mycket starka engagemang och intressen, personliga, ekonomiska och – inte minst - politiska, vilket för med sig att dessa frågor ofta debatteras och syns i medier.

Några exempel på sakfrågor med koppling till SLU:s verksamhetsområden som ofta blir särskilt uppmärksammade rör

- nyttjandet av skogen,
- ekologisk eller konventionell odling,
- huruvida vi ska äta animaliska proteiner - av klimatskäl och/eller av djuretiska skäl.

Flera av de områden som SLU är verksamt inom (genom forskning eller fortlöpande miljöanalys) finns på den politiska dagordningen, också på EU- nivå, som exempelvis fiskbeståndens storlek, djuretiska frågor, bevarandefrågor (t.ex. vargfrågan) eller metoder för växtförädling (t.ex. genförädling med CRISPR-Cas9).

Komplexa forskningsfrågor har sällan enkla svar. Inom universitetet ryms forskning som belyser olika aspekter av dessa uppmärksammade ämnesområden och målkonflikter. Även forskarna är ibland oense sinsemellan om hur kunskapsläget ska tolkas och förstås. I SLU:s strategi slås fast att vetenskaplig debatt kring tolkning av forskningsresultat, inte sällan med motstridiga slutsatser, tillhör universitetsrollen och visar på hur ny kunskap utvecklas.

Olika och starka åsikter finns också bland studenterna, det varierar mellan årskullarna på vilket sätt detta tar sig uttryck och vilka frågor det kan gälla. Det är bra och hälsosamt att det finns olika ingångsvärden och synvinklar på dessa viktiga samhällsfrågor och att olikheter diskuteras inom universitetet, men det ställer krav på såväl ledningen som enskilda forskare och lärare.

SLU:s uppdrag, i dagligt tal ”sektorsrollen”, innebär att universitetet bedriver sin verksamhet i nära samverkan med de gröna näringarna och universitetet har många olika kontaktytor för detta. Det finns också en förväntan såväl hos regeringen som bland avnämarna på SLU:s samverkan och medverkan i olika sammanhang men även på att universitetet ska ta ställning till och förhålla sig till olika sakfrågor. Denna nära samverkan kan innebära en balansgång ur aspekterna akademisk frihet och akademisk integritet; att lyssna in sektorns och avnämarnas behov och samtidigt förhålla sig självständigt till dem. Det som ytterligare komplicerar bilden avseende samverkan är att ett universitet helst ska ligga före samhällsutvecklingen i sin forskning och utveckling av utbildningarnas innehåll.

SLU:s forskning och den fortlöpande miljöanalysen uppgår sammantaget till 83 procent av omsättningen och är, enligt resultaträkningen för 2022, externfinansierad till 50 procent. Det betyder att även om SLU har beslutat om gemensamma principer för finansiering av tjänster via statsanslag, så behöver verksamma forskare söka och erhålla externa medel för sin försörjning. I någon mån blir den akademiska friheten utmanad var gång en forskare funderar över på vilket sätt den egna forskningen kan passa olika finansiärens prioriteringar.

Med detta sagt, givet SLU:s uppdrag och finansiella förutsättningar för verksamheten som helhet, kan man hävda att den akademiska friheten i någon mån konstant är utmanad både externt och internt – beroende på hur man definierar ”utmanas”.

Fråga 3

Ge exempel på när den akademiska friheten på lärosätet har utmanats internt respektive externt. Beskriv konkret hur lärosätet agerade för att värna de akademiska friheten i de situationerna och vilka lärdomar som dragits.

Generellt kan sägas att det har förekommit att forskare fått förfrågningar eller påtryckningar som gällt tidpunkten för publicering, ibland också avseende innehållet, antingen från externa finansiärer eller från politiskt håll, t.ex. inför arbete med riktlinjer och (EU-)policys. När det skett har det hanterats med utgångspunkt i det förebyggande och medvetandegörande arbetet som beskrivs under fråga 1.

De förväntningar från avnämarna som följer av sektorsrollen kan vara utmanande ur perspektivet akademisk frihet och akademisk integritet; formerna för samverkan får inte bli så nära att jävssituationer uppstår. Sådana förfrågningar eller erbjudanden måste avstyras med viss finess med tanke på att universitetet, givet sitt uppdrag, samtidigt behöver upprätthålla goda relationer med sektorn.

Det har hänt att studenter erbjudits examensarbeten där uppdragsgivaren vill belägga presentationen eller publiceringen av arbetet med någon form av restriktioner, bl.a. därför finns de riktlinjer som beskrivs under fråga 1.

Lärdomarna som dragits är att de förebyggande åtgärder som SLU arbetar med är motiverade och bör upprätthållas. Det är avgörande för den akademiska friheten att såväl universitets anställda som studenter och doktorander kontinuerligt får utbildning i dessa frågor och att diskussionen om den akademiska friheten, integriteten och ansvaret hålls vid liv.

Hur universitetet bemött två olika konkreta fall som fått offentlig uppmärksamhet beskrivs i bilaga 5 och 6.

Fråga 4

Har lärosätet några ytterligare synpunkter som rör den akademiska friheten (max 2 sidor) ?

Inga övriga synpunkter.

Beslut i detta ärende har fattats av rektor efter föredragning för SLU:s ledningsråd av avdelningsdirektör Kristina Julin. I beredningen av ärendet har universitetsledningen och planeringsavdelningen deltagit.

Maria Knutson Wedel

Kristina Julin

Bilageförteckning:

- 1) Riktlinjer för mottagande av donationer
- 2) SLU:s kvalitetssystem för forskning
- 3) Policy för hantering av forsknings- och miljöanalysdata
- 4) Riktlinjer för självständiga arbeten
- 5) Utdrag ur DN debatt med svar från Rektorsbloggen
- 6) Artikel om Jordbruksverket med svar från SLU:s chefsjurist